

KİTÂBÜ'L-BED' VE'T-TÂRÎH ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

A Research On Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh

Hasan ÇİFTÇİ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları
Anabilim DalıPhd Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Islamic History and Arts
Sakarya / TURKEY

hasanciftci6312@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1682-9951

DOI: 10.34085/781369

Öz

"Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh" isimli eser, IV./IX. yüzyılın ilmî ve fikrî nabzıyla kaleme alınmış umûmî bir tarih dağarcığı olup yaşadığımız asra yakın bir zamana kadar İslâm ilim dünyasının gün yüzüne çıkmayı bekleyen miraslarından biri hâlindeydi. Müellifinin kimliğine dair bir bilgi sunmuyor oluşu, bu konuda karışıklığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Eser çalışmalara konu olmuş Damad İbrahim Paşa nüshası üzerinden Ebû Zeyd el-Belhî'ye, kendisinden nakillerde bulunan tarihçiler tarafından ise Makdisî nisbesini taşıyan birine nispet edilmiştir. İki müellif ismiyle gelen bu nispet durumundaki karışıklığı gidermek; eser nüshalarına dair kayıtlar ve eserden istifade eden kaynaklardaki nispet durumunun araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Eserle birlikte öne çıkan mezkûr iki müellifle ilgili -yazdıkları diğer eserler ve tarihî tutarlılık gibi- detaylar ise eserin aidiyeti konusunda kilit taşı rolünde karşımıza çıkmaktadır. Eserin Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'ye aidiyetinde yaygın kanaatin varlığına rağmen günümüzde bile esere atıfta bulunurken belirtilen müellif ismindeki hataların önüne tam anlamıyla geçilememiştir. Bu makalede de *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* adlı eserin müellifindeki karışıklığa netlik kazandırabilmek amacıyla eserin aitliği konusu değerlendirilerek eserden istifade eden kaynaklar ve eser ile ilgili yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm tarihi, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*, Makdisî, Belhî.

Abstract

Kitâbu'l-Bed' ve't-târîh is a general historical repertoire authored with the scientific and intellectual approach of the 4th(Hijri)/ 9th centuries and was one of the undiscovered legacies of the Islamic world until recently. The fact that the work did not provide a clue about its author led to confusions about the work. The work has been the topic of several studies and was attributed to Abu Zayd al-Belhî based on the Damad İbrahim Pasha copy and an author wrote under the pseudonym of Makdisi by historians who quoted the author. To eliminate the confusion in this attribution that included the names of two authors, it is necessary to investigate the references in records about the copies of the work and other works that quoted the original. The details about the above-mentioned two authors such as their other works and historical consistency are the keystones in the determination of the authorship. Although there is a consensus on Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî as the author, the mistakes in references to various authors have not been avoided even today. In the present article, the authorship of the work, the works that cited

* Bu makale 18.06.2020 tarihinde sunduğumuz "Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin (ö. 355/966) *Kitâbü'l-Bed' ve't-Tarih*'ine Göre Hz. Peygamber'in Hayatı" adlı yüksek lisans tezimizden faydalanılarak hazırlanmıştır.

this book, and studies on the work were analyzed to clarify the confusion about the author of *Kitâbu'l-Bed' ve't-târîh*.

Keywords: İslamic history, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târîh*, Makdisî, Belhî.

Giriş

"*Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*" isimli eser, hicrî IV. asırda ansiklopedik bir tarzda kaleme alınmış kendi döneminin ilmi ve fikri atmosferini yansıtan umûmî bir tarih eseridir. İki müellif ismiyle gelen nisbet durumundaki karışıklık eserin yakın geçmişe kadar Ebû Zeyd el-Belhî'ye (ö. 322/934) nispet edilmesine neden olmuştu. Buna karşın eserden istifade eden kaynaklar onun Makdisî nisbesini taşıyan birine ait olduğuna işaret etmiştir. Bu durum, araştırmacısını edineceği bilgilerle değerlendirmelerde bulunmak üzere eserle ilgili araştırma yapmaya, eser üzerinde bir incelemede bulunmaya sevk etmektedir.

Eser, mukaddimesinde müellifinin yaşamını sürdürdüğü belli bir zaman dilimine işaret eder. Onun 355/966'da¹ ve Büst şehrinde² yaşadığı kaydı bulunmaktadır. Ayrıca *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in yazılmasına teşvikte bulunan ve eserin mukaddimesinde ismi verilmeden övülen bir vezirin olduğu da görülmektedir. Bu bakımdan verilen tarih ve mekân araştırmacıyı doğruca o zamanlarda hüküm süren Sâmânîler Devletine (819–1005) götürmektedir.

Orta Asya'da h. IV. yüzyılın başlarında kurulan Sâmânîler, Maveraünnehir ve Horasan bölgesinde etkin bir devlettir. Gittikçe güçlenerek Sistan, Sind, Buhârâ Semerkand, Cürcân, Taberistan ve Kirman gibi önemli yerleşim-kültür merkezlerine hâkim olmuştur. Kurdukları egemenlik bugünkü Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve topraklarının yarısına kadar İran'ı içine alan geniş bir alanı kapsamaktadır. O dönemde Sâmânîler, siyasi varlık gösteren birçok devletle aynı yeryüzü sahnesinde mücadele vermiş ve nihayet hüküm sürdüğü bölge, egemenliklerine son veren Karahanlılara kalmıştır.³

Sâmânîlerin kuruluşundan yaklaşık bir buçuk asır sonra yani diğer bir deyişle h. IV. (m. X.) yüzyılın ikinci yarısının başlarında *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* kaleme alınmıştır. Müellifin Büst'te yaşadığı bilgisinden hareketle Sistan (Sicistan) o zamanlarda I. Mansûr b. Nûh'un (961-976) hükümdarlık yaptığı Sâmânîler Devleti'ne bağlıydı. Eserde ismi örtük kalıp övülen vezir I. Mansûr b. Nûh'un vezirlerinden biri olmalıdır. Onun emrinde Ebû Ali Muhammed b. Muhammed el-Bel'amî, Ebû Mansûr Yusuf b. İshâk, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed el-Ceyhânî ve Ebû Ca'fer el-Utbî vezirlik yapmıştır. Bu vezirler arasında aynı zamanda bir tarihçi olan Ebû Ali el-Bel'amî adına eserin yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

1. Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh

Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh, insanlığın varlık sahasına çıkışından müellifinin yaşadığı zamana kadar geniş bir tarihe ayna tutmaktadır. Müellif, İslâmî ilim ve fikir hareketlerinin hız kazandığı kendi döneminde gelişen bir özveriyle süreci kayıt altına almıştır. Eseri kaleme

¹ Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar) (ö. 355/966'dan sonra), *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 1: 6; 2: 152.

² Makdisî'nin Büst'te ikamet ettiği bilgisini Seâlibî paylaşmıştır. Bkz. Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî (ö. 429/1038), "Préface", *Histoire des rois des Perses (Çururu ahbâri mülûki'l-Fürs ve siyerihim)*, nşr. - trc. Zotenberg (Paris: Paris Imprimerie Nationale, 1900), 22; Hicrî IV. asırda yaşamış Makdisî nisbesini taşıyan Ebû Nasr Mutahhar b. Tâhir'in (355/966) doğum ve ölüm tarihi dâhil olmak üzere hayatı hakkında tabakat ve bibliyografya türü kaynaklarda neredeyse bilgi yoktur. 355/966 yılında eserini tamamladığı bilgisi dışında yalnızca Şircân'da bulunduğu h. 325 yılı kaydı mevcuttur. Bu bilgileri de müellif kendi eserinde aktarmaktadır. Bkz. Makdisî 1: 6; 2: 152; Makdisî, 2: 81.

³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 81-83.

alırken tarihi, nübüvvet silsilesinin ilk halkası ve insanlığın da atası olan Hz. Âdem'den başlatarak bu silsilenin son halkası Hz. Muhammed'in vefatına kadar gelen bütün peygamberleri ve görevlendirildikleri toplumları ele alıp irdelemeye çalışmıştır. Devamında müellif, son peygamberle inşa edilip Müslümanlara miras bırakılan İslâm devletinin kendi dönemine kadarki sosyal, siyasî, ilmî ve kültürel değişiminin izlerini sürmüştür. Bu süreç içerisinde müellif aynı zamanda farklı toplumların tarihlerine de yer vermiştir.

Eseri yirmi iki fasıllık altı ciltten oluşan müellifinin ifadesiyle câmi'ul-fünûn (interdisipliner) bir telif ürünüdür. Müellif ele aldığı konularda yer yer diğer kaynaklardan farklılık arz eden bilgiler sunmuş, bazen de konulara kendi bakış açısını getirmiştir. Böylelikle o, eserini bir taklit ürünü olmaktan çıkararak onun özgün bir yapıt olmasını sağlamıştır. Umulur ki eseri üzerinde yapılacak ciddi çalışmalar, onun temel kaynaklar arasına girebilme potansiyelini ortaya çıkaracak ve İslâm tarihi ilminde hak ettiği konuma kavuşturacaktır.

1.1. Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh'in Aitliği Konusu

Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'le ilgili doğrudan elde edilebilecek ilk bilgi, isminin ne olduğudur. Müellifi "*Bu eseri, 'Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh' olarak isimlendirdim.*"⁴ kaydını eserine düşerek onun isminden haberdar etmiştir. Eser isminden sonra bilinmesi gereken ikinci husus müellifinin kim olduğudur. *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* adlı bu eser, müellifi namına herhangi bir isim vermemektedir. Bu durum araştırmacıyı eserin nüshalarına ve esere yapılan atıflara bakmaya sevk etmektedir.

Eserin nüshaları arasında Damad İbrahim Paşa nüshası bir serüvene sahip olması bakımından ön plana çıkmaktadır. Üzerine iliştilmiş iki açıklama bulunmaktadır. Nüshanın sonunda bulunan⁵ açıklamada onun Halîl b. Hüseyin el-Kürdî el-Velâşcerdî tarafından h. 663 (m. 1264) yılı aylarında -istinsah olarak- yazıldığı ifade edilir.⁶ Nüshanın başına konulan açıklama ise şöyledir: "*(Bu), faziletçe en üstün olan Allâme İmam Ebû Zeyd el-Belhî'nin tamamıyla ve eksiksiz olarak tasnif ettiği Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'tir. Allah ondan razı olsun ve onu da razı etsin...*"⁷ Bu ifadenin müellif dışında üçüncü bir ağız tarafından dile getirildiği açıktır. Kim tarafından esere not düşüldüğü bilinmeyen bu ilişkilendirme eserin Ebû Zeyd el-Belhî ile anılmasına kaynaklık etmiştir. İstanbul'da ikamet eden Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*⁸ adlı eserinde bu nüshadan dolayı Ebû Zeyd el-Belhî'yi müellif olarak göstermiştir. Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi'ne h. 1337 (m. 1918) yılına kadar nakledilmeyen Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi'nde tek olarak durmaktaydı. H. 1278'de (m. 1861) İstanbul Kütüphanelerine tayin edilen Abdurrahman Nâcim Efendi (ö. 1311/1895), bir ilk olarak h. 1279 (m. 1862) yılında

⁴ Makdisî, "Mukaddime", *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*, 1: 8.

⁵ Balkhî, Abou Zéid Ahmed ben Sahl, "Préface", *Le Livre de la Création et de l'Historie*, nşr. -trc. Clément Huart, ed. Ernest Leroux (Paris: Publications de l'École des Langues Orientales Vivantes, 1899), 1: 8.

⁶ Huart bu açıklamaya kendi önsözünde yer verdiği için eserin Fransızca çevirisine eklememiştir. Bkz. Maqdisî, Motahhar ben Tâhir Maqdisî/Balkhî, Abou Zéid Ahmed ben Sahl, *Le Livre de la Création et de l'Historie*, nşr. -trc. Clément Huart, ed. Ernest Leroux (Paris: Publications de l'École des Langues Orientales Vivantes, 1919), 6: 125; Ancak Arapça kısmına eklemiştir. Bkz. Maqdisî, Motahhar ben Tâhir Maqdisî/Balkhî, Abou Zéid Ahmed ben Sahl, *Le Livre de la Création et de l'Historie*, 6: 127; Açıklama, onun neşri üzerine yapılan ofset baskılarında eserin sonunda da görülmektedir. Örnek olarak bkz. Makdisî, 6: 147.

⁷ Balkhî, "Préface", *Le Livre de la Création et de l'Historie*, 1: 7-8.

⁸ Eserinde *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in, Ebû Zeyd el-Belhî'nin olan ve yirmi üç fasıldan oluşan tek ciltlik bir eser olduğunu söylemektedir. Bkz. Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn*, haz. Şerefettin Yaltkaya-Rıfat Bilge (Ankara: Maarif Matbaası, 1941), 1: 227.

Damad İbrahim Paşa kataloğunu bastırmıştır.⁹ Kataloğ incelendiğinde nüshanın h. “340” vefat yılı ve “Ebû Zeyd Ahmed el-Belhî” müellif ismi ile 918 no üzerine kayıt altına alındığı görülür.¹⁰ Kataloğ, altı eser daha eklenilerek¹¹ h. 1312 (m. 1895) yılında Osmanlı Maârif Nezâreti tarafından yeniden basılmıştır.¹² Nüshayla ilgili müellif ve vefatının tarihi bilgisi bu baskıda da aynen geçmektedir.¹³ İlginçtir ki onun vefat yılı olarak verilen tarihi daha önce ve yalnızca Kâtib Çelebi serdetmişti. İstanbul’a gelerek Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi’ne uğrayan Fransız oryantalist Cl. Huart, denk geldiği bu nüshayı Paris’te 1899 yılında neşretmeye başlamıştır. Ne var ki, neşr çalışmasının ortasında bir yerde eserin müellifinin Ebû Zeyd el-Belhî olamayacağına kanaat getirerek çalışmasının kalan kısmından itibaren müellif kısmında bir isim ilavesine gitmiştir. Bu ilaveye gerekçe olarak 1903 yılı baskısının önsözünde; ikinci cildinde eserin Ebû Zeyd el-Belhî’ye aitliği hususunda kuşkuvarının olduğunu dile getirdiğini söyleyip başka eserlerden ulaştığı yeni bilgiler ışığında *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in aslında Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî’ye ait olduğu kanaatine vardığı düşüncelerini paylaşmıştır.¹⁴

Ebû Zeyd el-Belhî'nin ismi, nüshanın başına nasıl ve neden konuldu? Eser ona ait değilse müellifi kim? Bu soruların yanıtı eserin başka bir eserle karıştırılmış olma ihtimalinde aranarak bu durumun değerlendirilmesi gerekir. Kendisiyle karıştırılmış olduğu ileri sürülebilecek eser, ona oldukça benzer ve de Ebû Zeyd el-Belhî'nin eserlerinden bir eser olursa, bu; ikisinin karıştırıldığı ihtimalini kuvvetlendirecektir. Tam da böyle düşünüldüğü bir noktada Belhî'nin pek de bilinmeyen bir eseri olan *Kitâbü'l-Bed' ve'l-meâl*'i, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'le aynı kulvara dâhil olmaktadır. Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) *Risâletün fi takrîzi'l-Câhiz*'inde Belhî'nin bazı kitaplarını sayarken *Kitâbü'l-Bed' ve'l-meâl* adlı eseri de zikretmiştir.¹⁵ İbnü'l-Verdî (ö. 861/1457 [?]) de *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-ğarâ'ib*'inde ondan iktibas yapar.¹⁶ Onun, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'i Ebû Zeyd el-Belhî'ye nispet ettiğini söyleyen araştırmacılar, bu konuda yanılığa düşmüşlerdir. Üstelik aralarında İbnü'l-Verdî'nin kendi eserinden bu iddialarını destekleyecek herhangi bir örnek veren bile yoktur. Eserine bakılınca Ebû Zeyd el-Belhî'nin ismini zikrettiği nakillerin bulunduğu ilgili kısmın, Abdullah b. Selâm ile Hz. Peygamber arasında soru-cevap şeklinde geçen kelâmî bazı kısa konuşma kesitleri olduğu görülecektir.¹⁷

⁹ R. Tûba Çaydar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995), 98; Fatih Rukancı v.dğr., *Yazma Eserlerin Bibliyografik Denetimi*, haz. Nevzat Özel (Ankara: Hiperlink Yayınları, 2016), 272.

¹⁰ *Defter-i Kütüphanê-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ* (İstanbul: Evkâf-ı Hümayun Destgâhı, 1279/1862), 50.

¹¹ *Defter-i Kütüphanê-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ* (İstanbul: Dersâadet: Atik Zabtiye Sokağında 63 Numaralı Matbaa, 1312/1895), 65.

¹² “Mukaddime”, *Defter-i Kütüphanê-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ*, 2.

¹³ Bkz. *Defter-i Kütüphanê-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ*, 65.

¹⁴ Bkz. Maqdisî, Motahhar ben Tâhir/Balkhî, Abou-Zéid Ahmed ben Sahl, “Préface”, *Le Livre de la Création et de l’Histoire*, nşr.-trc. Clément Huart, ed. Ernest Leroux (Paris: Publications de l’École des Langues Orientales Vivantes, 1903), 3: 5-7; Buna bağlı olarak 1899 ile 1901 yılı baskısındaki “Le Livre de la Création et de l’Histoire d’Abou-Zéid Ahmed ben Sahl el-Balkhî” (Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'nin Yaratılış/Başlangıç ve Tarih Kitabı) başlığını, 1903 yılı baskısında “Le Livre de la Création et de l’Histoire de Motahhar ben Tâhir el-Maqdisî attribué Abou-Zéid Ahmed ben Sahl el-Balkhî” (Mutahhar b. Tâhir el-Maqdisî'nin Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'ye atfedilen Yaratılış/Başlangıç ve Tarih Kitabı) şeklinde düzenlemeye gitmiştir. Kalan diğer ciltleri de aynı şekilde neşretmiştir.

¹⁵ Yâkût er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, nşr.-thk. Ahmed Ferîd Rufâî (Mısır: Mektebetü'İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 3: 65.

¹⁶ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-ğarâ'ib*, 416.

¹⁷ Bkz. İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer (ö. 861/1457 [?]), *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-ğarâ'ib*, thk. Enver Mahmûd Zenâtî (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2008), 392-416; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'te Abdullah b. Selâm adlı sahâbîye yer verilen sayfalar için ayrıca bkz. Makdisî, 1: 150; 2: 2; 5: 118, 119.

Ancak *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in sayfalarını karıştırınca, mezkûr kısmın eserin herhangi bir yerinde geçmediği fark edilir. Ebû Zeyd el-Belhî'nin günümüze ulaşmadığı için bilinmeyen *Kitâbü'l-Bed' ve'l-meâl* adlı bir eserin olduğu da öğrenilince durum anlaşılır ki, İbnü'l-Verdî; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'ten değil, *Kitâbü'l-Bed' ve'l-meâl*'den nakilde bulunmuştur. Eser isminden "Meâl" kelimesini hafif ederek "Kitâbü'l-Bed'" şeklinde kısaltmaya gitmesi; kendisinin, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'i Ebû Zeyd el-Belhî'ye nispet ediyormuş gibi algılanmasına neden olmuştur.¹⁸ Aynı kısaltmayı İbnü'l-Verdî'den önce İbnü'l-Adîm de yapmıştır.¹⁹ Kâtib Çelebi ise yazarını belirtmeden eserin sadece varlığına işaret etmiştir.²⁰

Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Kitâbü'l-Bed' ve'l-meâl* adında bir eserin mevcut olduğu göz önünde bulundurulduğunda, akıllara *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in kendisine sehven nispet edilip edilmediği düşüncesi gelir. Bazı gerekçeler onun bu eseri yazmış olamayacağını ortaya koymaktadır. Söz gelimi Belhî'nin h. 322 (m. 934) senesinde²¹ vefat etmesine karşılık; eserde geçtiği²² üzere *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in yazımı h. 355 (m. 966) yılında tamamlanmıştır. Bu durumdan eserin Belhî'nin vefatından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Belhî ile muasır olan İbnü'n-Nedîm'in h. 377'de (m. 987) yazdığı *el-Fihrist*'te; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'i, zikrettiği Belhî'ye ait kırktan fazla kitap arasına almaması²³ da bu minval üzeredir. Tüm bunlar *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in Belhî'ye ait bir telif olmadığını göstermektedir. O hâlde sehven Belhî'ye nispet edilen bu eserin müellifi gerçekte kimdir?

Yazımı tamamlandığı tarih itibarıyla müellifiyle aynı yüzyılda yaşadığı söylenebilecek h. 350'de (m. 961) doğup h. 429 (m. 1037) yılında vefat eden Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî'nin; *Ğureru ahhâri mülûki'l-Fürs ve siyerihim*'inde eseri "Kitâbü'l-Bedv ve't-târîh" şeklinde "Makdisî" nisbesini taşıyan "Mutahhar b. Tâhir" adında birine atfettiği görülmektedir.²⁴ Bu, esere Mâkdisî'nin tam ismiyle yapılan ilk atıftır. Seâlibî'den sonra Cûzcânî (ö. 664/1266'dan sonra) de

¹⁸ Örnekler için bkz. Kehhâle, Ömer Rızâ (1905-1987), *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye*, nşr. Mektebetü'l-Müsennâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3: 891; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Leiden: E. J. Brill, 1937), 1: 222; M. Şemsettin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler*, haz. Yüksel Kanar. (İstanbul: Endülüş Yayınları, 1991), 90; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 67; Abdülkerim Özyayın, "el-Bed' ve't-Târîh", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 290; Bisâtî, *el-Mutahhar el-Makdisî ve menhecühü*, 67 (2 nolu dipnot).

¹⁹ Bkz. İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262), *Buğyetü't-taleb fi târihi haleb*, thk. Süheyl Zekâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3: 3927; *Kitâbü'l-Bed' ve'l-meâl*'in bir tarih kitabı olduğuyla ilgili ifadeler için ayrıca bkz. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 1: 348, 359, 367, 373, 387.

²⁰ "ب" harfi ile başlayan tarih kitaplarının bulunduğu kısa bir listeye "el-Bed' ve'l-meâl" olarak alınmıştır. Bkz. Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1: 271.

²¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 1: 274; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1: 240; Ebû Zeyd el-Belhî'nin vefat tarihiyle ilgili olarak h. 322 (m. 934), h. 330 (m. 940) küsürlü seneler ve h. 340 (m. 951) senesi olmak üzere üç farklı bilgi bulunmaktadır. Ânî, Canân Kahtân Cemîl - Alvânî, Cihâd Abd Hüseyin, "Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934): Hayâtuhu ve Sîretuhu'l-İlmiyye", *Mecelletu Câmiatu'l-Anbâr li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 3 (Eylül 2012): 101-103; Yine de bu tarihler, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in yazılma senesinden daha öncedir.

²² Makdisî, "Mukaddime", *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*, 1: 6; 2: 152.

²³ Ne *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* ne de bu eserde geçen müellifin diğer eserleri, Ebû Zeyd el-Belhî'ye ait eserlerin zikredildiği listede bulunmaktadır. Bkz. İbnü'n-Nedîm, 198-200; Ayrıca bkz. Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Misrî (ö. 945/1539 [?]), *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 1: 44.

²⁴ Bkz. Seâlibî, 501; Zotenberg *Ğureru ahhâri mülûki'l-Fürs ve siyerihim*'in birinci cüzünü neşretmiştir. Önsözünde onu neşrettiği zamanda ve hâlen de mahtût olarak bulunan *Ğurer*'in ikinci cüzünde *Kitâbü'l-Bedv ve't-târîh*'in "Mutahhar b. Tâhir" ismiyle birlikte zikredildiğini söylemiştir. Bkz. Seâlibî, "Préface", *Ğureru ahhâr*, 22.

Tabakât-ı Nâsirî'nde *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'i tam eser ismiyle Makdisî'ye nispet etmiştir.²⁵ Elde bulunan nisbe bilgisiyle araştırmaya devam edildiğinde, eseri Makdisî'ye nispet eden üç kaynakla daha karşılaşılmaktadır. Birer tarihçi olan Ebü'l-Meâlî (V./XI. yüzyıl), *Beyânü'l-edyân*'ında;²⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*'ında²⁷ ve Benâkitî (ö. 730/1329) de *Târîh*²⁸ adlı eserinde tam müellif ismi yerine Makdisî nisbesini vermekle ve de *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'i "et-Târîh" şeklinde kısaltmakla yetinerek onun bu tarih kitabından nakillerde bulunduğunu belirtmişlerdir.

Nüşhanın serüveni, müellifi olarak Makdisî ismine burada kavuşmasıyla sonlanmaktadır. *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in Makdisî'ye ait olduğuna dikkatleri ilk olarak, eseri ona ilk nispet eden Seâlibî'nin *Ğureru ahbâri mülûki'l-Fürs ve siyerihim* adlı eserini 1900 yılında neşreden Zotenberg çekmiştir.²⁹ Zotenberg, Cl. Huart'ın 1899'da neşrettiği *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in ilk cildinde müellif hatasını fark edip onu bu neşrinde dile getirmiştir. Huart, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in ikinci cildini neşrettikten sonra Zotenberg'in ilgili ifadelerini görüp kalan ciltlere Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin ismini eklemiştir.³⁰ Eserdeki müellif ismini değiştirmek yerine Ebû Zeyd el-Belhî'nin isminin yanına Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî ismini de eklemesi, altı ciltlik esere bugün bile hatalı şekilde atıf yapılmasına neden olmuştur. Buna ülkemizdeki çalışmalardan örnekler verilerek şöyle açıklanabilir.

- "Makdisî, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (375/985), *el-Bed' ve't-Tarih*, I-VI, thk. C. Huart, Paris 1899/1916."³¹
- "Mutahhar b. Tâhir, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî el-Makdisî (355?/965), *el-Bed'u ve't-Târîh*, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, Kahire tz."³²

²⁵ Cûzcânî, Ebû Amr Minhâcuddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed (ö. 664/1266'dan sonra), *Tabakât-ı Nâsirî* (Kahire: el-Merkezü el-Kûmî li't-terceme, 2013), 2: 112; "et-Târîh" formuyla zikrettiği yerler için bkz. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1: 218, 252, 255, 260, 281, 289, 303, 480; 2: 214; Mütercimleri de eserin Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'ye ait olduğunu konusunda hemfikiridir. Bkz. Cûzcânî, 1: 77, 100 (2 nolu dipnot); 2: 236 (4 nolu dipnot).

²⁶ Ebü'l-Meâlî, Muhammed b. Nî'met Alevî Fekîh Belhî (V./XI. yüzyıl), *Beyânü'l-edyân*, thk. Muhammed Takî Dânişpejûh - Kudretullâh Peyşenemâzeze (Tahran: İntişârâtü Bünyâd Mevkûfâtü Doktor Mahmud Efşâr, 1376/1957), 24, 26; Abbâs İkbâl, eserdeki sözünde eserin Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'ye ait olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Ebü'l-Meâlî, "Guftâr", *Beyânü'l-edyân*, 14.

²⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1397/1977), 3: 79; Yâsîn, farklı bir nakle dayanıp Hamevî'nin "İbn Tâhir el-Makdisî" şeklinde ismini vererek Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'den nakilde bulunduğunu belirtir. Bkz. Yâsîn, Riyâz Hamûde Hasan Hâc, *Kitâb "el-Bed' ve't-târîh" li'l-Makdisî ve'l-mensûbi li'l-Belhî dirâsetün târîhiye tahlîliye* (Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatü'l-Ürdüniye, 1998), 134; Ancak nakledilen bilgi, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in konuyla ilgili sayfalarındaki bilgilerden oldukça farklı olup zikredilen "İbn Tâhir el-Makdisî"nin Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Karşılaştırınız Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 281 ve Makdisî, 3: 114-115; 5: 175-176, 187-188; Üstelik bu naklin hemen peşinden Hamevî, yine "İbn Tâhir el-Makdisî" ismini vererek *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in hiçbir yerinde zikredilmeyen ikinci bir nakilde de bulunur. Bu da iki ismin aynı kişiler olmadığını desteklemektedir. Söz konusu ikinci nakil için bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 281.

²⁸ Benâkitî, Fahrüddîn Ebû Süleymân Dâvûd b. Muhammed (ö. 730/1329-30), *Ravzatü üli'l-elbâb fi ma'rifeti't-tevârih ve'l-ensâb*, trc. Mahmud Abdülkerîm Ali (Kahire: el-Merkezü el-Kûmî li't-Terceme, 2007), 66; Mütercimi yanılarak *Kitâbü ahseni't-tekâşim fi ma'rifeti'l-ekâlîm*'in sahibi Muhammed b. Ahmed el-Makdisî'ye nispet etmiştir. Bkz. Benâkitî, *Ravzatü üli'l-elbâb*, 84 (28 nolu dipnot).

²⁹ Bkz. Seâlibî, "Préface", *Ğureru ahbâr*, 21-22.

³⁰ Maqdisî/Balkhî, "Préface", *Le Livre de la Création et de l'Histoire*, 3: 5.

³¹ Murat Akarsu, *H. Osman ve Hilâfeti* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001), 281.

³² Şaban Öz-Feyza Betül Köse, *Siyer Bibliyografyası* (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2019), 129.

Verilen iki farklı örnekte, iki müellif tek bir müellifmiş gibi zannedilmiştir. Örneklerin ilkinde “Makdisî” ismi Ebû Zeyd el-Belhî'nin nisbesiymiş gibi alınmıştır. Örnekte Ebû Zeyd el-Belhî için 375/985 yılı da verilmektedir. Vefat tarihi olarak verilmiş olabileceği düşünülen bu yıl, asıl olan 322/934 vefat yılına uzak kalmaktadır. İkinci örnekte ise, ilkinde göre daha bariz bir hata görülmektedir. Çünkü burada “Makdisî” ismi Ebû Zeyd el-Belhî'nin nisbelerinden biri olarak kullanılırken; “Mutahhar b. Tâhir” isim ögesi de onun ünlendiği künye olarak verilmiştir. “Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî” isim ve nisbesi, Ebû Zeyd el-Belhî'nin künye ve nisbesi olarak belirtilirken; müellifinin vefat tarihi olarak da Makdisî'nin eseri yazdığı 355?/965 yılı verilmiştir.

Huart'ın *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in müellifi konusundaki tasarrufuna rağmen Makdisî'ye ait olduğu şekliyle esere atıfta bulunan örnekler de vardır:

- “el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, (h. IV./m. X. y.y), el-Bed'u ve't-Târîh, thk. Clément Huart, c. I-VI, Paris, 1899, 1916.”³³
- “el-Makdisi, Mutahhar b. Tahir (355/964); el-Bed' ve't-Târîh, I-VI, nşr. Cleament Huart, I-VI, Paris 1907.”³⁴

Belhî ve Makdisî eserin aidiyeti konusunda sıklıkla karşılaşılan iki müelliftir. Her iki isim de *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'e tek müellifi olarak nispet edilmiştir. Bunun yanı sıra eserin bir telif değil farklı kaynaklardan bir araya getirilme ürünü olduğu da iddia edilmektedir. Günümüz araştırmacılarından Abdülaziz b. Süleyman el-Makbel, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'i oluşturan bölümlerin her birinin başkalarına ait olduğunu ileri sürmüş, bunların üzerine ekleme ve düzeltme yapılarak *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in bir araya getirildiğini dolayısıyla da eserin müellifinin tek bir kişi olmadığını öne sürmüştür.³⁵ Ancak bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zirâ bu, eserin mukaddimesinde yer alan “Ne bulduysam onda topladım.” şeklindeki derleyici konumunda olan tek müellif beyanına ters düşmektedir.³⁶ Rivayetlerin birbirinden aktarılma şeklinde geldiği ve eserdeki kişisel kanaatler gibi hususlar da bu iddianın aksini teyit etmektedir.

Yapılan araştırmalar sonucu *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in “Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî”nin bir telifi olduğu yönünde bir kanaat gelişmiş;³⁷ yakın geçmişte ve günümüzde eser kayıtlara bu şekilde geçmeye başlamıştır.³⁸

1.2. Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh'ten İstifade Eden Kaynaklar

Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'e atıfta bulunan beş esere ulaşılmıştır. Bunlar: Seâlibî'nin *Ğureru ahhâri mülûki'l-Fürs ve siyerihim*'i, Ebû'l-Meâlî'nin *Beyânü'l-edyân*'ı, Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ı, Benâkitî'nin daha çok “Târîh-i Benâkitî” diye tanınan *Ravzatü üli'l-elbâb fi tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb*'ı ve Cûzcânî'nin *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eseridir.

³³ Mustafa Zeki Terzi, *Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1986), 177.

³⁴ Mahmut Kırkpınar, *Abbâsi Halîfesi Mütevekkil ve Dönemi (237-247/847-861)* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996), 295.

³⁵ Makbel, Abdülaziz b. Süleyman, “es-Sîretü'n-nebeviyye fi kütübü'l-Mes'ûdî ve fi Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh: Dirâsetün takvimiyye”, *Asûr* 16/2 (Aralık 2017): 62-90.

³⁶ Bkz. Makdisî, “Mukaddime”, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*, 1: 6; Aynı ifadeyi başka bir eseri için de kullanmıştır. Bkz. Makdisî, 3: 125.

³⁷ Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta' rebîn ve'l-müsteşrikîn*, 15. bs. (Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002), 1: 134; 7: 253; Brockelmann, 1: 222, 408.

³⁸ Örnek bir kayıt için bkz. Terhîni, Muhammed Ahmed, *el-Müerrihûn ve't-tarih inde'l-Arab* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 6, 171, 174.

Mezkûr müellifler alanında birer tarihçidirler. Dolayısıyla naklettikleri, tarihsel değeri olan haberler olmaktadır. Örneğin Seâlibî, Mânnî diye nitelediği Mütenebbî hakkında onun Sâbûr devrinde ortaya çıktığı ve oğlu Behrâm zamanında öğretilerini ilan edip yaydığı bilgisini verdikten sonra *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'ten "İlk zındık mezhebi olduğunu, onun süslü yalan sözlerle ve cezbedici diniyle insanları çektiği, mezheplerinin değişip kendi zamanlarında artık Bâtînlilik diye adlandırıldığı" şeklindeki bilgiyi aktarmıştır.³⁹ Ebü'l-Meâlî; Zerdüş'te ve Fars'taki ateşgedeler,⁴⁰ Aristo'nun İskender'e yazmış olduğu mektup⁴¹ ve Hintliler hakkında⁴² Makdisî'nin eserinden bilgiler nakletmiştir. Hamevî de Slav bölgeleriyle ilgili onun eserinden "Onlar (Rûs), etrafi denizle çevrili yarımadaadadırlar. Bölge kendileri için üzerlerine yürümek isteyenlere karşı bir koruma alanı olup yüz bin insanı alabilecek kapasiteye sahiptir..."⁴³ bilgisini almıştır. Benâkitî, Seâlibî ile aynı konuda Makdisî'den iktibasta bulunmuştur: "Zındıklığı ortaya koyan kişi, şüphesiz Mânnî'dir. O, halkı kendi dinine çağırmıştır. Bâtıl olan bu mezhebi de bugüne kadar insanlar arasında varlığını sürdürmüştür. Kendisi yetenekli bir ressam ve mühendisti. Göz boyamakla insanları kandırarak aralarında kötü bir mezhep ortaya çıkardı. Sözlerinin özü ise şuydu: Ruh, ihtisas hâlinde insan bedenindedir. O, bu âlemde ve bu kafestedir..."⁴⁴

Cüzcânî, buldukları örnek nakilleri verilen tarihçilere göre *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'ten daha çok istifade etmiştir. Söz gelimi Ebû Hureyre'ye atfedilen şu rivayeti Makdisî'nin eserinden nakletmiştir: "Resulullah (s.a.s.) buyurdu: Müslümanlar, Türklerle savaşmadıkça kıyamet kopmaz ki onlar yüzleri kılıflı kalkan gibi, gözleri küçük, burunları yassı olan ve kıldan elbiseler giyinip onlarla uyuyan bir kavimdir."⁴⁵ Eserinin başka bir yerinde de "Huşeng ölünce dünya, Tomris ortaya çıkana kadar üç yüz yıl boyunca hükümdarsız kaldı."⁴⁶ şeklinde *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'ten aldığı haberi eserinde paylaşmaktadır.

Buraya kadar adı verilen beş tarihçi *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'ten iktibasta bulunurken ya doğrudan tam ismini vererek ya da en azından yalnızca birer kelimeyle eser ve müellifini kaynak olarak göstermiştir. Onların haricinde bu eserden istifade edip de kendisini veya müellifini kaynak olarak zikretmeyen bir tarihçi olarak da İbnü'l-Verdî ile karşılaşmaktadır.⁴⁷ O, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'ten oldukça iktibasta bulunur.⁴⁸ Bu iktibaslardan biri yukarıda zikredilen Cüzcânî'nin Makdisî'den "Türkler"le ilgili olan naklidir.⁴⁹ Başka bir örnek olarak da

³⁹ Bkz. Seâlibî, 501; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'te bulunduğu yer için ayrıca bkz. Makdisî, 3: 158.

⁴⁰ Ebü'l-Meâlî, 24.

⁴¹ Ebü'l-Meâlî, 26.

⁴² Ebü'l-Meâlî, 28.

⁴³ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 79; Bilginin *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'deki yeri için bkz. Makdisî, 4: 66.

⁴⁴ Benâkitî, *Ravzatü'ülî'l-elbâb*, 66; Haberin *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'te bulunduğu yer için ayrıca bkz. Makdisî, 3: 158.

⁴⁵ Cüzcânî, 2: 113; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'te bulunduğu yer için ayrıca bkz. Makdisî, 2: 170-171.

⁴⁶ Cüzcânî, 1: 252; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'te bulunduğu yer için ayrıca bkz. Makdisî, 2: 252.

⁴⁷ İbnü'l-Verdî'nin nakilleriyle Makdisî'nin aktardıkları arasında birebir benzerlik görülmektedir. Bu, onların aynı kaynaktan beslenmiş olabileceğini de akla getirmektedir. Her iki müellifin de kaynaklarını açıklamaması ve bu benzer bilgilerin temel kaynağına ulaşamaması, araştırmacıyı; durumu İbnü'l-Verdî'nin Makdisî'den iktibaslarda bulunduğu şeklinde yorumlamaya sevk etmektedir. Bu durum, İbnü'l-Verdî'nin Ebû Zeyd el-Belhî'yi *Kitâbü'l-Bed'le* zikrettiği kısımla ilgili değildir. Söz konusu kısımdaki nakillerin *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'te araştırılmaması, daha önce "*Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in Aitliği" konusunda belirtildiği gibi araştırmacıyı yanılgıya düşürmüştü ve düşürmektedir. Nitekim Yâsîn de iki müellifin yer verdiği bilgilerin harfi harfine örtüşmesine dayanarak Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Kitâbü'l-Bed'le* zikredildiği kısımdaki nakilleri gözden kaçırmış ve sonuçta İbnü'l-Verdî'nin *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'i Ebû Zeyd el-Belhî'ye nispet ettiği şeklinde bir yargıda bulunmuştur. Bkz. Yâsîn, 135-136.

⁴⁸ Yâsîn, bu nakilleri her iki müellifin eserinde geçtiği yerleri bir tablo hâlinde göstermiştir. Bkz. Yâsîn, 135-136.

⁴⁹ Bkz. İbnü'l-Verdî, 428; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'te bulunduğu yer için ayrıca bkz. Makdisî, 2: 170-171.

şu verilebilir: “‘Sur’a üflenir. Böylece Allah’ın dilediği haricinde gökte ve yerde ne varsa ölür.’ (ez-Zümer, 39/68) sözü (üzerine) ‘Allah’ın dilediği hariç’ sözüyle istisna kıldığı dışında kalanlar bu üfleyişle ölürler.”⁵⁰

1.3. Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh ile İlgili Yapılan Çalışmalar

1.3.1. Baskı ve Çeviriler

Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh, Makdisî'nin günümüzde hem mahtût hem de matbû' hâlde bulunan tek eseridir. Müellif nüshası mevcut olmamakla beraber eserin istinsah hâlindeki nüshaları olduğu belirtilen mahtût nüshalar İstanbul'daki Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüshalar şunlardır:

- H. 663 yılında istinsah edilen 918 nolu Damad İbrahim Paşa Nüshası,⁵¹
- H. 670 yılında istinsah edilen 315 nolu Yusuf Ağa Nüshası,⁵²
- H. 1006 yılında istinsah edilen 701 nolu Reisü'l-küttâb Mustafa Efendi Nüshası,⁵³
- H. VIII. yüzyılda istinsah edilen 3406 nolu Ayasofya Nüshası,⁵⁴
- *el-Müntezam fi bed'i ed-dünyâ ve târîhi'l-ümem* ismiyle anılan nüsha.⁵⁵

⁵⁰ İbnü'l-Verdî, 458; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'te bulunduğu yer için ayrıca bkz. Makdisî, 2: 220-221.

⁵¹ Nüsha “Ebû Zeyd Ahmed el-Belhî” müellif ismi ve onun “h. 340” yılı vefat tarihi ile zikredilerek kataloglanmıştır. Bkz. *Defter-i Kütüphanesi-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ* (1279 tarihli baskısı), 50; *Defter-i Kütüphanesi-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ* (1312 tarihindeki baskısı), 65; Ayrıca 223 varaklık, 23'er satırlık 4 cüz hâlinde kütüphane kaydına geçmiştir. Bkz. *Defter-i Kütüphanesi-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ* (1279 tarihli baskısı), 50; Nüshanın 223 varaktan oluştuğunu destekleyen bilgi bulunmaktadır. Bkz. David Thomas, “Al-Maqdisî”, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History Volume 2 (900-1050)*, ed. David Thomas – Alex Mallett 14 (2010): 365; Buna karşılık nüshanın 228 varaktan müteşekkil 3 cüz bkz. Fuad Sezgin, *Târîhu türâsi'l-Arabî*, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyâd: İdâretü's-Sekâfe ve'n-Neşr bi'l-Câmî'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'üd el-İslâmiyye, 1411/1991), 1/2: 187; ve 228 varaklık 1-2 cüz hâlinde olduğu da söylenmiştir. Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-islâmî fi mektebâti'l-'alem (el-Mahtûtât ve'l-Matbûât)*, (Kayseri: Dâru Akabe, ts.), 5: 3766.

⁵² Nüsha “Kemâlüddin Ebû Zeyd el-Belhî” müellif ismiyle 3 cüz olduğu belirtilerek kataloga alınmıştır. Bkz. *Mahmud Pâşâ Medresesi Kütüphanesi ve Rüstem Pâşâ Kütüphanesi Defteri* (İstanbul: Dersâadet: Bâb-1 Âlî Caddesinde 20 Numaralı Matbaa, 1311/ 1894), 67; Bu 3 cüz hâlindeki nüshanın 156 varaktan oluştuğu da ifade edilir. Bkz. Sezgin, *Târîhu türâsi'l-Arabî*, 1/2: 187; Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-islâmî*, 5: 3766; Thomas, “Al-Maqdisî”, 365.

⁵³ Bu numarada kayıtlı nüsha, kütüphane defterinde “Mecmu'ü's-Siyer” eser ismiyle tek ciltlik olarak kataloglanmıştır. Bkz. *Defter-i Kütüphanesi-i Âşir Efendi* (İstanbul: Dersâadet: Bâb-1 Âlî Civarında Ebu's-Su'üd Caddesinde Mahmud Bey Matbaası Numara 72, 1306/1889), 45; Ancak nüshanın *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in nüshası olduğu ve 226 varaktan meydana geldiği ileri sürülmektedir. Bkz. Sezgin, *Târîhu türâsi'l-Arabî*, 1/2: 187; Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî*, 5: 3766; Thomas, “Al-Maqdisî”, 365.

⁵⁴ Muhtasar olduğu belirtilen Ayasofya nüshası, diğer nüshalar arasında Makdisî'nin “Ebû Nasr Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî” şeklinde tam ismiyle zikredildiği tek nüshadır. Nüshayla ilgili garipsenen nokta, tek ciltlik olan bu eserin isminin “Muhtasaru Kitâbü'l-bedr” diye kütüphane kataloguna alınmış olmasıdır. Bkz. *Defter-i Kütüphanesi-i Ayasofya* (İstanbul: Dersâadet: Mahmûd Beg Matbaası – Bâb-1 Âlî Civarında Ebû's-Su'üd Caddesinde numara 72, 1304), 204; Söz konusu nüshayı *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in bir muhtasarı olarak eser ve araştırmalarında gösterenler, bu durumdan hiç söz etmemiştir. Oysaki bu nüsha ya yanılarak Makdisî'ye nispet edilmiş ya da onun *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'inden başka bir eserinin muhtasarı olmalıdır. Çünkü müellifin de ısrarla ifade ettiği gibi *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* zaten muhtasar olarak kaleme alınmıştır. O, eserini ihtisâr olarak yazmaya şartladığını söyleyerek nedenini de kendi deyimiyle eserinin “câmi'ü'l-fünûn” olmasının kendisini ihtisâr etmeyi zorunlu kıldığı realitesiyle izâh etmektedir. Bkz. Makdisî, 5: 5; Nüshanın *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in bir muhtasarı olduğunu ileri sürenler ise, onun 218 varaklık tek cüz hâlinde olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. Sezgin, 1/2: 187; Karabulut, 5: 3766; Thomas, 365.

⁵⁵ *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in nüshası olma ihtimali göz önünde bulundurulması gerektiğinden, burada *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in diğer nüshaları arasında zikredilmiştir. Bu nüshanın 2909 no ile kayıtlı olarak 3 cüzden müteşekkil mahtût hâlinde İstanbul'da III. Ahmed Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilir. Ayrıca söz konusu nüshanın Muhammed b. Ahmed b. İyâs el-Misrî el-Haneffî'ye (ö. 930/1524 [?]) nispetinde bazı tarihçilerin şüphelerinin bulunduğu ve içeriğinin h.

Eserin bu mahtût nüshaları arasında en çok çalışma konusu olmuş nüsha Damad İbrahim Paşa nüshasıdır. Nüsha üzerinde ilk ciddi çalışmayı Fransız oryantalist Cl. Huart gerçekleştirmiştir. Çalışması; nüsha/eser üzerinde yapılan ilk ve şimdiye kadar tek tahkik olması, başka bir dile yapılan ilk çevirisini içermesi ve eserin ilk matbû' örneği olma niteliğini taşıması bakımından kayda değerdir. Aynı zamanda *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in tanınmasını sağlayan da onun bu çalışmasıdır. Çalışmasıyla eseri altı cilt hâlinde Paris'te 1899–1919 yılları arasında neşrederek ilim dünyasına kazandırmıştır.⁵⁶

Huart'ın çalışmasıyla *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*, kayıp bir mirası olduğu İslâm dünyasında fark edilmiş ve izleyen yıllar içerisinde Huart'ın bu neşri, eserin diğer matbû' örnekleri verilme üzere;

- 1962'de Mektebetü'l-Esedî tarafından Tahran'da,
- 1962⁵⁷ ve 1964'de Mektebetü'l-Müsennâ tarafından Bağdat'ta,⁵⁸
- Tarih belirtilmeksizin Dâru Sâdr tarafından Beyrut'ta,
- Tarih belirtilmeksizin Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye tarafından Port Saîd/Kahire'de ofset usûlüyle basılmıştır. Bu baskılarda dikkati çeken noktalar; Huart'ın önsözünün ve çevirisinin çıkartılması, kendisine ait tahkik incelemelerinin ve en önemlisi de eserin ilk iki cildinden sonra müellifine dair yapılan isim ilavesinin ise olduğu gibi muhafaza edilmesidir.

Huart'ın neşrine Abdullah el-Cebûrî tarafından eserin fihristleri (içindekiler kısmı) eklenmiş ve Ma'arif matbaası aracılığıyla Bağdat'ta 1965 yılında bu şekliyle basılmıştır.⁵⁹

Hâşiye eklenmesi yönüyle önceki baskılardan farklı olarak Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye'nin 1997 yılında Beyrut'ta çıkardığı baskıyı da belirtmek gerekir. Bu baskı Halîl İmrân el-Mansûr tarafından *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'e konulan ilk hâşiyeyi içermesi bakımından önemlidir.⁶⁰

Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh şimdiye kadar üç dile çevrilmiştir. Bunların ilki yukarıda belirtildiği gibi Huart'ın Paris'te 1899–1919 yılları arasında *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in asıl (Arapça) metnini de bulundurarak *Le Livre de la Création et de l'Histoire* adıyla neşrettiği Fransızca çevirisidir.

İkinci çeviri ise Muhammed Rezâ Şefî'î Kadkanî tarafından yapılan eserin Farsça çevirisidir. Kadkanî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in altı cildini kendi mukaddime ve ta'likiyle birlikte Tahran'da *Âferîneş ve târîh* adıyla iki cilt hâlinde 1955 yılında neşretmiştir.⁶¹

355 senesine kadarki gelişmelerle sonlandığı noktasında olduğu gibi *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'le örtüştüğü ileri sürülmüştür. Bkz. İbn İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbüddîn Ahmed b. İyâs (Ayâs) el-Hanefî (ö. 930/1524 [?]), *Müerrih el-fethü'l-usmânî li misr*, haz. Hüseyin Âsî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2: 56; Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442), "Mukaddime", *es-Sülûk li ma'rifeti düvelü'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 1: 65; Câlûdî, Alyân Abdülfettâh, *et-Tahvilâtü'l-fikriyye fi'l-âlemi'l-İslâmî: A'lâm, kütüb, harekât ve efkâr mine'l-karni'l-âşir ile's-sânî aşri'l-hicrî* (Beyrut: Mektebetü't-Tevzi' fi'l-Âlemi'l-Arabî, 1435/2014), 227; Ne nüsha ne de onun kayıtlı olduğu no, III. Ahmed Kütüphanesi'nden Yeni Câmi' Kütüphanesi'ne nakledilen eserlerin zikredildiği kütüphane defterinde geçmektedir. Bkz. *Yeni Câmi' Kütüphanesinde Mahfûz Bulunan Kütüb Mevcûdunun Defteridir* (İstanbul: Ma'arif Nezâreti, 1300/1883), 1-76.

⁵⁶ Necîb el-Akîkî, *el-Müştârikûn*, 3. bs. (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1964), 1: 230; Sezgin, 1/2: 187; Semavi Eyice, "HUART, Clément Imbault", *D'IA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 263.

⁵⁷ Camilla Adang, *Muslim Writers on Judaism & the Hebrew Bible from Ibn Rabban to Ibn Hazm* (Leiden: E. J. Brill, 1996), 48.

⁵⁸ Sâlihiyye, Muhammed Âsâ, *el-Mu'cemü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabî el-matbû'* (Kahire: Ma'hedü'l-Mahtûtât el-Arabiyye, 1995), 5: 133.

⁵⁹ Abdürrezzâk Ebû's-Sabr, *Târîhu'l-ğarbi'l-islâmî min hilâli cuhrâfiyyât meşrikîyye: Müellefetü kable nihâyâti'l-karni'l-hâmis li'l-hicre* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 1: 239.

⁶⁰ Ebû Zeyd el-Belhî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*, hşy. Halîl İmrân el-Mansûr (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), I-II-III.

Siyer-i Nebî bölümüyle sınırlı kalmakla birlikte ülkemizde eserle ilgili yapılan ilk Türkçe çeviri ise bir yüksek lisans tezi içerisinde yer almaktadır.⁶² Ayrıca eserin Türkçe çevirisi de yapılmaktadır.

1.3.2. Akademik Çalışmalar

Huart, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'i* neşretmekle onu ilim dünyasına tanıtmıştır. Bu hususta etkisinin bulunduğu, eserle ilgili yazılıp çizilenlerin ya bizzat veya ofset usûlü basımlar dolayısıyla müracaat kaynağının kendi neşri olmasında açıkça görülmektedir. Tanınmaya başlayan eser, yerli-yabancı araştırmacıların akademik çalışmalarına konu olmuştur.

Ignaz Goldziher; Huart'ın, *Le Livre de la Création et de l'Historie* (Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh) neşrindeki tahkiki üzerinde bir tahkik mahiyetinde yaptığı inceleme ve değerlendirmelerini *Bemerkungen zu Huart's Ausgabe des Kitâb al-bad' wa'l-ta'rih von al-Balchî* adını verdiği bir makalede sunmuştur.⁶³

Tarif Khâlidi, *Mutezilî Tarih Yazıcılığı: Makdisî'nin Kitâbü'l-Bed' ve't-tarih'i* adlı bir makale hazırlamıştır. Makalesinde Makdisî'yi Mu'tezilî bir kimlik üzerinde bazı argümanlarla değerlendirip onun Mu'tezilî tarih yazıcılığında ilk ve tek adımı atmış olduğu görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.⁶⁴

Camilla Adang; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'i* çalışma konusu yapıp müellifi Makdisî'nin eserinde verdiği Yahudilikle ilgili bilgileri "A Muslim Historian on Judaism: Al-Mutahhar b. Tahir al-Maqdisi" adlı makalesinde ele almıştır.⁶⁵

James Weaver, habilitasyon çalışması olarak *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* üzerinden h. IV. (m. X.) yüzyıl Ortadoğu'sunda bilgi ölçümüne dair bir proje yürütmüştür.⁶⁶

Hıdır Pûr Abbâdî ve Hâdî Âlim Zâdeh, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* üzerinde bir araştırma yaparak bu eserde geçen kayıp İslâmî kaynakların izini sürmüştür. Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc'ın "el-İhâta ve'l-Furkân" ve Vâkıd b. Amr et-Temîmî'nin "Ahbâru Bâbek" adlı eseri gibi bugün bile kayıp eserlerden olan ve başka eserlerin de zikretmediği h. II. ve III. yüzyıllarda kaleme alınmış toplam elli eseri tespit ettikten sonra araştırmalarını bir makalede toplamışlardır.⁶⁷

⁶¹ Kadkanî, Muhammed Rezâ Şefî'î, *Âferîneş ve târih* (Tahran: Âgâh, 1374/1955), I-II.

⁶² Bkz. Hasan Çiftçi, *Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin* (ö. 355/966) *Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh'ine Göre Hz. Peygamber'in Hayatı (Siyer-i Nebî)* (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2020), 36-111.

⁶³ Ignaz Goldziher, "Bemerkungen zu Huart's Ausgabe des Kitâb al-bad' wa'l-ta'rih von al-Balchî", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 54/3 (1900): 396-405.

⁶⁴ Tarif Khâlidi, "Mutezilî Tarih Yazıcılığı: Makdisî'nin Kitâbü'l-Bed' ve't-Tarih'i", çev. Hayrettin Nebi Güdekli, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (Şubat 2011): 237-252.

⁶⁵ Camilla Adang, "A Muslim Historian on Judaism: Al-Mutahhar b. Tahir al-Maqdisi", *Contacts Between Cultures: West Asia and North Africa*, ed. Amir Arrak (1992): 286-290; Adang'ın bunun dışında konuyla ilgili iki çalışması daha vardır. Bkz. Adang, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible from İbn Rabban to İbn Hazm* (Doktora Tezi, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1993); Camilla Adang – Sabine Schmidtke, *Muslim Perceptions and Receptions of the Bible: Texts and Studies* (Atlanta: Lockwood Press, 2019), 28-32; Doktora çalışması kitap hâlinde basılmıştır.

⁶⁶ İsviçre merkezli araştırma projelerinin içinde yer alan söz konusu projesi hakkında bilgi için bkz. James Weaver, "Surveying Knowledge in the tenth-Century Middle East: al-Maqdisî's Book of the Beginning and History", *Schweizerische Gesellschaft Mittlerer Osten und Islamische Kulturen-Bulletin* 42 (2016): 36.

⁶⁷ Hıdır Pûr Abbâdî - Hâdî Âlim Zâdeh, "el-Mesâdirü'l-İslâmiyyeti'l-mekûde, el-mezkûre fî kitâbi "Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh li Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî (h. 355)", *Mecelletü ehlü beyt* 1(22) (2018): 135-153.

Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'in Siyer-i Nebî bölümünün Mes'ûdî'ye (ö. 345/956), diğer bölümlerinin de bu bölüm gibi başkalarına ait olduğunu ileri süren Abdülaziz b. Süleyman el-Makbel, bunların üzerine ekleme ve düzeltme yapılarak *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*'in bir araya getirildiğini dolayısıyla da eserin müellifinin tek bir kişi olmadığını öne sürdüğü karşılaştırmalı bir makale hazırlamıştır.⁶⁸

Makaleler⁶⁹ dışında yine eser ve dolayısıyla müellifi hakkında yazılmış tez çalışmaları da mevcuttur. Süleyman Sayar, Makdisî'nin farklı dinlerle ilgili aktardığı haberler üzerinde durup onları *Makdisî'nin Çeşitli Dinler ve İslam Hakkında Verdiği Bilgiler Üzerinde Bir Araştırma* adlı tezinde ele almıştır.⁷⁰

Mahmoud Tahmi'nin *Une encyclopédie du 4e siècle de l'hegire: le "Livre de la création et de l'histoire" de Maqdisî* adında bir doktora çalışması mevcuttur.⁷¹

Riyâz Hamûde Hasan Hâc Yâsîn, *Kitâb "el-Bed' ve't-târîh" li'l-Makdisî ve'l-mensûbi li'l-Belhî dirâsetün târîhiye tahlîliye* adlı yüksek lisans teziyle eserin ilmi değerini ortaya koymaya çalışmıştır.⁷²

Muhammed es-Seyyid İbrahim el-Bisâtî de eseri genişçe ele alarak Makdisî'nin tarihsel yönünün tespiti üzerine yoğunlaştığı *el-Mutahhar el-Makdisî ve menhecühü't-târîhî fi Kitâbi'l-Bed' ve't-târîh* adlı doktora tezini hazırlamıştır.⁷³

Ülkemizde eser ve dolayısıyla müellifi hakkında hazırlığı devam eden tezler de bulunmaktadır.

Sonuç

Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh, müellifinin eser ismini kayıt düşmüş olsa da kendi ismine yer vermediği bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı kaynaklarda rastlanılan esere yapılmış atıflar, "Ebû Zeyd el-Belhî" ve "Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî" olarak iki müellif ismini araştırmacısının karşısına çıkarmaktadır.

Eseri Ebû Zeyd el-Belhî'ye nispet eden ilk kişi Kâtip Çelebi'dir. Bunun da Halîl b. Hüseyin el-Kürdî el-Velâşcerdî'nin müstensihî olduğu Damad İbrahim Paşa nüshası üzerinde geçen açıklamadan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Eseri yanlışlıkla Belhî'ye nispet eden ilk kişinin İbnü'l-Verdî olduğu şeklindeki iddia, eser isminin kendisi tarafından kısaltılmış olarak verilmesinden kaynaklanan bir yanılğı olup dayanaksızdır. Zira Belhî'den almış olduğunu

⁶⁸ Makbel, Abdülaziz b. Süleyman, "es-Sîretü'n-nebeviyye fi kütübü'l-Mes'ûdî ve fi Kitâbi'l-Bed' ve't-târîh: Dirâsetün takvimiyye", *Asûr* 16/2 (Aralık 2017): 62-90.

⁶⁹ Diğer bazı çalışmalar için ayrıca bkz. Gabriel Ferrand, *Relations de Voyages et Textes Géographies Arabes, Persians et Turks Relatif a L'Extrême-Orient du VIIIe au XVIIIe siècles*, ed. Ernest Leroux (Paris, y.y., 1913): 1: 116-17; V. M. Beylis, "Narody vostochnoi Evropy v kratkom opisaniî Mutakhkhara al-Makdisi (X v.): La Population de l'Evrope orientale dans l'écrit de Mutahhar al-Maqdisi", *A. S. Tveritionovoi: Tsentral 'noi Evropy* 1/2 (1969): 304-311; Josef van Ess, *Der Eine und das Andere: Beobachtungen an Islamischen häresiographischen Texten* (Berlin: De Gureyter, 2011), 1: 558-581; Yapılan Farsça makale çalışmaları için ayrıca bkz. Çiftçi, 34.

⁷⁰ Süleyman Sayar, *Makdisî'nin Çeşitli Dinler ve İslam Hakkında Verdiği Bilgiler Üzerinde Bir Araştırma* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1995).

⁷¹ Mahmoud Tahmi, *Une encyclopédie du 4e siècle de l'hegire: le "Livre de la création et de l'histoire" de Maqdisî* (Doktora Tezi, Sarbonne Nouvelle Paris III, 1996).

⁷² Yâsîn, Riyâz Hamûde Hasan Hâc, *Kitâb "el-Bed' ve't-târîh" li'l-Makdisî ve'l-mensûbi li'l-Belhî dirâsetün târîhiye tahlîliye* (Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatü'l-Ürdüniye, 1998).

⁷³ Bisâtî, Muhammed es-Seyyid İbrahim, *el-Mutahhar el-Makdisî ve menhecühü fi Kitâbi'l-Bed' ve't-târîh* (Doktora Tezi, Câmiatü'l-Ezher, 2008).

belirttiği nakiller, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târîh'*te bulunmamaktadır. Sadedince bu durum, İbnü'l-Verdî'nin Belhî'nin *Kitâbü'l-Bed'* adında bir eserinden alıntılar yaptığına yorumlanabilmektedir ki bu meyanda, evvelce Ebû Hayyân et-Tevhîdî Belhî'ye ait bazı eserler arasında, Kâtip Çelebi ise müellifini belirtmeksizin eser ismini zikrederek *Kitâbü'l-Bed' ve'l-meâl* adında bir eserin varlığını haber vermişlerdir. Neticede İbnü'l-Verdî'nin *Kitâbü'l-Bed'* şeklinde eser isminde kısaltmaya gittiği anlaşılırken, tespit edildiği kadarıyla aynı kısaltma ilk olarak İbnü'l-Adîm'de de görülmüştür. *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'*i Belhî'ye nispet etmede Kâtip Çelebi'yi Abdurrahman Nâcim Efendi, onu da Cl. Huart takip etmiştir.

*Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'*i Makdisî'ye nispet eden ilk kişi ise tespitlerimize göre Seâlibî olmuştur. Seâlibî ile birlikte eserden beş tarihçinin daha istifa ettiği belirlenmiştir. Eserin Belhî dışında bir başka müellife aidiyetini göstermeleri hatta teyit etmeleri açısından oldukça önem arz etmektedirler. Cûzcânî, Ebü'l-Meâlî, Yâkût el-Hamevî ve Benâkîfî Makdisî'ye atıfta bulunurken; İbnü'l-Verdî ise ondan neredeyse birebir aldığı nakillerde ne kendisine ne esere işaret bile etmiştir. Onun hem Belhî'den hem de Makdisî'den iktibasta bulunmuş olması, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'*in aidiyeti konusuna ayrı bir detay teşkil etmiştir.

Öte yandan Belhî'nin hicrî 322'de vefat etmesine karşılık *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'*in hicrî 355 senesinde yazılmış bulunması ve *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'*te müellifinin zikredilen diğer eserlerinin Belhî'ye ait eserler arasında sayılmaması Belhî'ye aidiyetini mümkün kılmayan diğer hususlardır.

Damad İbrahim Paşa nüshası dışında eserin dört nüshası daha mevcut bulunmaktadır. Cl. Huart'ın Damad İbrahim Paşa nüshasını neşretmesi, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'*in diğer nüshalar arasında bu nüshayla ilim dünyasına kazandırılmasını sağlamıştır. Seâlibî'nin *Ğureru ahhârî mülûki'l-Fürs ve siyerihim'*ini neşreden Zotenberg, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'*in müellifiyle ilgili yapılan hatayı fark etmiş ve onu açıklayarak hataya dikkat çeken ilk kişi olmuştur. *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh'*in ikinci cildini neşrettikten sonra durumdan haberdar olan Huart, eserin kalan ciltlerine Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin ismini de eserde zikretmiştir. Huart, bu eserin ilk muhakkikidir. Günümüzde bile hâlen onun tahkik ettiği şekliyle okunmaktadır. Müellif kısmındaki tasarrufu, az da olsa esere hatalı atıfta bulunmaya yol açmıştır.

Kaynakça

Adang, Camilla. – Schmidtke, Sabine. *Muslim Perceptions and Receptions of the Bible: Texts and Studies*. Atlanta: Lockwood Press, 2019.

Adang, Camilla. "A Muslim Historian on Judaism: Al-Mutahhar b. Tahir al-Maqdisi". *Contacts Between Cultures: West Asia and North Africa*. ed. Amir Arrak. (1992): 286–290.

Adang, Camilla. *Muslim Writers on Judaism & the Hebrew Bible from Ibn Rabban to Ibn Hazm*. Leiden: E. J. Brill, 1996.

Adang, Camilla. *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible from İbn Rabban to İbn Hazm*. Doktora Tezi, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1993.

Akarsu, Murat. *Hiz. Osman ve Hilâfeti*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001.

Alyân Abdülfettâh. *et-Tahvilâtü'l-fikriyye fi'l-âlemi'l-islâmî: a'lâm, kütüb, harekât ve efkâr mine'l-karni'l-âşir ile's-sânî asri'l-hicrî*. Beyrut: Mektebetü't-Tevzi' fi'l-Âlemi'l-Arabî, 1435/2014.

Ânî, Canân Kahtân Cemîl – Alvânî, Cihâd Abd Hüseyin. "Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934): Hayâtuhu ve Sîretuhu'l-İlmiyye". *Mecelletu Câmiatu'l-Anbâr li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 3 (Eylül 2012): 96-113.

Balkhî, Abou Zéid Ahmed ben Sahl. "Préface". *Le Livre de la Création et de l'Histoire*. 1. ve 2. cilt. nşr. – trc. Clément Huart. ed. Ernest Leroux. Paris: Publications de l'École des Langues Orientales Vivantes, 1899, 1901.

Belhî, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl (ö. 322/934). *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*. 3 cilt. hşy. Halil İmrân el-Mansûr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Benâkitî, Fahrüddîn Ebû Süleymân Dâvûd b. Muhammed (ö. 730/1329-30). *Ravzatü üli'l-elbâb fî ma'rifeti't-tevârih ve'l-ensâb*. trc. Mahmud Abdülkerîm Ali. Kahire: el-Merkezü el-Kûmî li't-Terceme, 2007.

Beylis, V. M.. "Narody vostochnoi Evropy v kratkom opisaniî Mutakhkhara al-Makdisi (X v.): La Population de l'Europe orientale dans l'écrit de Mutahhar al-Maqdisi". *A. S. Tveritionovoi: Tsentral 'noi Evropy 1/2* (1969): 304-311.

Bisâtî, Muhammed es-Seyyid İbrahim. *el-Mutahhar el-Makdisî ve Menhecühü fî Kitâbi'l-Bed' ve't-târîh*. Doktora Tezi, Câmiatü'l-Ezher, 2008.

Brockelmann. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. 2 cilt. Leiden: E. J. Brill, 1937.

Cûzcânî, Ebû Ömer Minhâcüddîn Osmân (ö. 664/1266'dan sonra), *Tabakât-ı Nâsirî*. 2 cilt. Kahire: el-Merkezü el-Kûmî li't-terceme, 2013.

Çavdar, R. Tûba. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.

Çelebi, Kâtib (ö. 1067/1657). *Keşfü'z-zunûn*. 2 cilt. haz. Şerefettin Yalçın - Rıfat Bilge. Ankara: Maarif Matbaası, 1941.

Çiftçi, Hasan. *Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin (ö. 355/966) Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh'ine Göre Hz. Peygamber'in Hayatı (Siyer-i Nebî)*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2020.

Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî (ö. 945/1539 [?]). *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Defter-i Kütüphanesi-i Âşir Efendi. İstanbul: Dersaadet: Bâb-ı Âlî Civarında Ebu's-Su'ud Caddesinde 72 Numaralı Mahmud Bey Matbaası, 1306/1889.

Defter-i Kütüphanesi-i Ayâsofya. İstanbul: Dersaadet: Mahmûd Beg Matbaası – Bâb-ı Âlî Civarında Ebû's-Su'ud Caddesinde numara 72, 1304.

Defter-i Kütüphanesi-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ. İstanbul: Dersaadet: Atik Zabtiye Sokağında 63 Numaralı Matbaa, 1312/1895.

Defter-i Kütüphanesi-i Dâmâd İbrâhîm Pâşâ. İstanbul: Evkâf-ı Hümayun Destgâhı, 1279/1862.

Ebû'l-Meâlî, Muhammed b. Ni'met Alevî Fekîh Belhî (V./XI. yüzyıl). *Beyânü'l-edyân*. thk. Muhammed Takî Dânişpejûh – Kudretullâh Peyşenemâzezâde. Tahran: İntişârâtü Bünyâd Mevkûfâtü Doktor Mahmud Efşâr, 1376/1957.

Ebû's-Sabr, Abdürrezzâk. *Târîhu'l-ğarbi'l-islâmî min hilâli cuhrâfiyyât meşrikîyye: müellefetü kable nihâyâti'l-karnî'l-hâmis li'l-hicre*. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Ess, Josef van. *Der Eine und das Andere: Beobachtungen an Islamischen häresiographischen Texten*. 2 cilt. Berlin: De Gureyter, 2011.

Ferrand, Gabriel. *Relations de Voyages et Textes Géographiques Arabes, Persians et Turks Relatif a L'Extrême-Orient du VIIIe au XVIIIe siècles*. ed. Ernest Leroux. 2 cilt. Paris: y.y., 1913.

Goldziher, Ignaz. "Bemerkungen zu Huart's Ausgabe des Kitâb al-bad' wa'l-târîh von al-Balchî". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 54/3 (1900): 396-405.

Günaltay, M. Şemsettin. *İslam Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler*. haz. Yüksel Kanar. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

Hıdır Pûr Abbâdî - Hâdî Âlim Zâdeh. "el-Mesâdirü'l-islâmiyyeti'l-mefkûde, el-mezkûre fî kitâbi "Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh li Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî (h. 355)". *Mecelletü Ehlü Beyt* 1(22) (2018): 135-153.

İbn İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed b. İyâs (Ayâs) el-Hanefî (ö. 930/1524 [?]). *Müerrih el-fethü'l-usrânî li Mısr*. 2 cilt. haz. Hüseyin Âsî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

İbnü'l-Adîm. Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî (ö. 660/1262). *Buğyetü't- taleb fi târihi Haleb*. 12 cilt. thk. Süheyl Zekâr. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer (ö. 861/1457 [?]). *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-ğarâ'ib*. thk. Enver Mahmûd Zenâtî. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2008.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm (ö. 385/995 [?]). *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l- Ma'ârif, ts.

Kadkanî. Muhammed Rezâ Şefî'î. *Âferîneş ve târih*. 2 cilt. Tahran: Âgâh, 1374/1955.

Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-târîhu't-türâsî'l-islâmî fi mektebâtî'l-'alem (el-Mahtûtât ve'l-matbûât)*. Kayseri: Dâru Akabe, ts.

Kehhâle, Ömer Rızâ (1905-1987). *Mu'cemü'l-müellifîn: terâcimü musannifî'l-kütübî'l-'arabiyye*. 15 cilt. nşr. Mektebetü'l-Müsennâ. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.

Kırkpınar, Mahmut. *Abbâsî Halîfesi Mütevekkil ve Dönemi (237-247/847-861)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.

Makbel, Abdülaziz b. Süleyman. "es-Sîretü'n-nebeviyye fi kütübî'l-Mes'ûdî ve fi Kitâbî'l-Bed' ve't-târîh: Dirâsetün takvimiyye", *Asûr* 16/2 (Aralık 2017): 62-90.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (ö. 355/966'dan sonra). *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*. 6 cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.

Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442). *es-Sülûk li ma'rîfeti düvelü'l-mülûk*. 8 cilt. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.

Maqdisî, Motahhar ben Tâhir Maqdisî/ Balkhî, Abou Zéid Ahmed ben Sahl, *Le Livre de la Création et de l'Historie*, 3-4-5 ve 6. cilt. nşr. - trc. Clément Huart. ed. Ernest Leroux. Paris: Publications de l'École des Langues Orientales Vivantes, 1903, 1907, 1916, 1919.

Necîb el-Akîkî. *el-Müsteşrikûn*. 3. bs. 3 cilt. Kahire: Dâru'l- Ma'ârif, 1964.

Nesimi. *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

Öz, Şaban - Köse, Feyza Betül. *Siyer Bibliyografyası*. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2019.

Özaydın, Abdülkerim. "Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh". *DİA*. 44 cilt. 5: 289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Sâlihiyye, Muhammed İsâ. *el-Mu'cemü's-şâmil li't-türâsî'l-Arabî el-matbû'*. Kahire: Ma'hedü'l-Mahtûtât el-Arabiyye, 1995.

Sayar, Süleyman. "Makdisî, Mutahhar b. Tâhir". *DİA*. 44 cilt. 27: 432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl (ö. 429/1038). *Histoire des rois des Perses (Çururu ahhârî mülûki'l-Fürs ve siyerihim)*. nşr. - trc. Zotenberg. Paris: Paris Imprimerie Nationale, 1900.

Sezgin, Fuad. *Târîhu türâsî'l-Arabî*. 10 cilt. trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî. Riyad: İdâretü es-Sekâfe ve'n-Neşr bi'l-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Sü'ûd el-İslâmiyye, 1411/1991.

Tahmi, Mahmoud. *Une encyclopédie du 4e siècle de l'hégire: le "Livre de la création et de l'histoire" de Maqdisî*. Doktora Tezi, Sarbonne Nouvelle Paris III, 1996.

Tarif Khâlidî. "Mutezilî Tarih Yazıcılığı: Makdisî'nin Kitâbü'l-bed' ve't-tarih'i". çev. Hayrettin Nebi Güdekli, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (Şubat 2011): 237-252.

Terhînî, Muhammed Ahmed. *el-Müerrihûn ve't-tarih inde'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Terzi, Mustafa Zeki. *Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1986.

Thomas, David. "Al-Mağdisî". *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History Volume 2 (900-1050)*. ed. David Thomas – Alex Mallett 14 (2010): 363-366.

Weaver, James. "Surveying Knowledge in the tenth-Century Middle East: al-Mağdisî's Book of the Beginning and History". *Schweizerische Gesellschaft Mittlerer Osten und Islamische Kulturen-Bulletin* 42 (2016): 36.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229). *Mu'cemü'l-büldân*. 5 cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1397/1977.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*. 20 cilt. nşr. - thk. Ahmed Ferîd Rufâî. Mısır: Mektebetü İsbâ el-Bâbî el-Halebî, ts.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*: *İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*. 6 cilt. thk. İhsân Abbas. Beyrut: Dârü'l-Garbî'l-İslâmî, 1993.

Yâsîn, Riyâz Hamûde Hasan Hâc, *Kitâb "el-Bed' ve'târîh" li'l-Mağdisî ve'l-mensûbi li'l-Belhî dirâsetün târîhîyyetün tahlîliye*. Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatü'l-Ürdüniye, 1998.

Yeni Câmi' Kütüphanesinde Mahfûz Bulunan Kütüb Mevcûdunun Defteridir. İstanbul: Ma'arif Nezâreti, 1300/1883.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müsta'rebîn ve'l-müsteşrikin*, 15. bs. 8 cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002.